

LBRIS

We know
books

ERASMUS

Umanismul la răscruce

Jorge Ledo

LITERA
București

CUPRINS

Introducere	7
Partea I. Cum apare un umanist (1467–1511)	13
Nașterea și primii pași în lumea literelor	13
<i>Ce e devotio moderna?</i>	18
Adolescența și tinerețea lui Erasmus	23
În serviciul episcopului de Cambrai	39
<i>Polemica cu Noël Bédac</i>	49
<i>Prima mare lovitură dată abuzurilor teologiei</i>	
<i>de către filosofie: Lorenzo Valla</i>	54
Între Anglia și Italia	59
Întoarcerea în Anglia	84
Partea a II-a. Locul ideilor sale (1511–1536)	93
La început a fost cuvântul	96
Filosofia silenului	98
Pedagogia cuvintelor și a lucrurilor	100
Între unic și diferit	109
Pacea	112
<i>Opere principale</i>	119
<i>Cronologie</i>	123
<i>Indice de nume</i>	139

Partea I. Cum apare un umanist (1467–1511)

Nașterea și primii pași în lumea literelor

Copilăria

Anul nașterii lui Erasmus este încă subiect de dezbatere între specialiști. Unii indică dată probabilă anul 1466, alții 1467 și alții 1469; nimeni însă nu pune în discuție venirea lui pe lume în zorii zilei de 28 octombrie. Părinții lui erau Gerard Helye (sau Helias) și Margareta, al cărei nume de fată era probabil Roger. Totul duce cu gândul la faptul că Gerard își petrecuse o perioadă de timp în Italia cu o slujbă de copist înainte de a o cunoaște pe Margareta și de a avea – după spusele lui Erasmus însuși – cunoștințe bune de latină și de greacă, informație pe care nu o neglijăm ca să înțelegem copilăria aceluia care se va înălța pe culmea umanismului din prima jumătate a secolului al XVI-lea. S-a presupus și că Gerard ar fi fost la un moment dat elevul lui Guarino da Verona (1374–1460), poate cel mai important maestru al umaniștilor de secol XIV, dar nu există date definitive

care să confirme acest lucru. În schimb, Margareta era fiica unui medic din Zevenbergen și, deși puțin trecută de douăzeci de ani, deja văduvă înainte să-l cunoască pe Gerard.

Contrar voinței familiei acestuia din urmă, care îl voia preot, cei doi tineri, după ce s-au cunoscut la Gouda, în Olanda meridională, au început o relație cu promisiune de căsătorie și Margareta a rămas însărcinată. Înainte să se vadă sarcina, Gerard a plecat din nou în Italia unde lucra ca secretar și copist ca să își perfecționeze instruirea în limbi clasice, dar mai cu seamă ca să se îndepărteze de familia care îl presa din ce în ce mai mult să se hirotonisească.

În timpul absenței sale, părinții lui Gerard, după ce au descoperit relația cu Margareta, s-au hotărât să îi trimită o scrisoare în care îl informau de moartea ei și a copilului. Vestea falsă l-a lovit într-atât încât și-a părăsit aspirațiile de umanist și a îmbrăcat haina monahală. Reîntors la Gouda, a descoperit că Margareta trăia și se mutase la bunicii materni ai lui Erasmus ca să aducă pe lume și să-și crească băiatul. Fiindcă de-acum căsătoria era imposibilă și relația sentimentală înlăturată chiar în momentul întoarcerii, Margareta s-a mutat din nou la Gouda cu copilul, ca să-l crească și să-l educe alături de tată.

Aici se opresc informațiile pe care însuși Erasmus i le împărtășește lui Conrad Glocenius (1490-1539), prietenul și discipolul său, într-o scrisoare expediată pe 2 aprilie 1524 și intitulată de el *Compendium vitae*. Acest rezumat al propriei vieți a fost făcut într-un moment în care era foarte bolnav și extrem de presat de criticii lui, dar și cuprins de certitudinea unei morți iminente care i-ar fi lăsat în ceață pe viitorii săi biografi și executori ai testamentului său literar, mai ales cu privire la anii săi de formare. Stângăciile stilistice ale primelor paragrafe din *Compendium* și caracterul său romanțat au iscat îndoieli asupra veridicității

informațiilor pe care le conținea și chiar asupra paternității textului; dar, în general, s-a trecut sub tăcere posibilul caracter apocrif, ignorând informația, marșând pe *chiar dacă nu e adevărat e o găselniță bună*; asta mai ales după ce s-a demonstrat că unele date citate în *Compendium* dispun de dovezi documentare.

O trăsătură surprinzătoare a acestei mici autobiografii este că Erasmus nu îl menționează niciodată pe fratele său mai mare, Pieter. Tradițional, s-au adoptat mai multe motivații în sprijinul acestei absențe: de la dificultatea de a susține că relația între părinți prevedea o promisiune serioasă de căsătorie, având în vedere prezența unui al doilea copil, mai mare cu trei ani; trecând prin faptul că acesta ar fi putut fi rodul primei căsătorii a Margaretei, după cum sugerează numele băiatului care este al bunicului matern, și deci nu avea un rol fundamental în privința nașterii lui Erasmus și a raportului dintre părinții lui; până la faptul mai prozaic că raportul dificil dintre cei doi și îndepărtarea lor totală în momentul în care Erasmus a redactat textul l-au convins să opteze pentru o eliminare totală din autobiografie. Oricum ar fi, totul indică faptul că Erasmus și Pieter și-au petrecut primii ani la Gouda îngrijiți de părinți.

Primul contact cu literele

În jurul anului 1473 Erasmus și-a început studiile de gramatică la școala bisericii Sfântul Ioan, la care profesor principal era Pieter Winckel, care va deveni curând directorul ei. Acesta trebuie să fi fost prieten cu Gerard, nu se știe dacă anterior sau în anii de studiu ai băiatului, astfel încât după moartea tatălui i-a fost tutore legal. Amintirea pe care Erasmus o are despre el, așa cum reiese din epistolar, este condiționată de frecuşurile ulterioare legate de raportul de tutelă, dar oricum oferă unele indicii despre gândirea

lui Erasmus. Winckel este creionat ca om aparent devotat (va fi hirotonisit preot mai târziu, în 1483) fără prea multă sensibilitate literară și capacitate de judecată intelectuală care să depășească disciplina severă a unui învățător de provincie.

Vom reveni curând asupra corespondenței dintre cei doi; pentru moment e de ajuns să spunem că experiența în această școală va fi prima dintre multele ciocniri cu punctul de vedere educativ al vremii sale, manifestate în operele și în corespondența sa atât sub formă de critici amare și de satire înțepătoare împotriva profesorilor (răi) de gramatică, cât și sublimate în programe educative inovatoare, în observații pătrunzătoare despre cele mai obișnuite greșeli pedagogice sau în acel monument literar al renașterii europene care sunt *Convorbirile*. Winckel reprezintă așadar întâlnirea, trăită personal, dar și întruchiparea unui *topos* literar, cu un gen de învățare bazat pe memorare și pe intimidarea minților și sufletelor impresionabile ale copiilor și adolescenților. Această învățare nu e decât un paravan pus de profesor, cu pumn de fier și cu abuz de nua, între elevii săi și cunoaștere, doar ca să-și poată ascunde incapacitatea evidentă de a înțelege și de a transmite principiile elementare ale scrierilor clasice.

Gerard a trebuit să perceapă repede că progresele fiului său la școală nu erau cele așteptate și că poate Gouda nu era locul cel mai bun pentru viitoarea lui instruire. În decizia de a se muta a cântărit cu siguranță mult și dorința ca Margareta și cei doi copii să locuiască în același oraș cu el, oricât de obișnuită ar fi fost în vremea aceea situația lor: în schimb, părinții voiau să-i ferească de bârfe. Orașul ales a fost Deventer, încă de pe vremea aceea cu o bogată viață culturală și cu activități comerciale.

Mai mult, la sfârșitul secolului al XV-lea orașul Deventer s-a transformat în cel mai prolific centru european al tipăririi

clasicilor greci și latini, depășind până și Parisul. La această înflorire editorială au contribuit erudiții din Nord care se perfecționaseră în Italia și care știuseră să transmită o nouă sensibilitate educativă, o vivacitate intelectuală și o formație mult mai apropiată de cultura clasică față de cea a generațiilor imediat anterioare. Au jucat un rol și cererea din ce în ce mai importantă de cărți și prezența unor rețele comerciale suficient de solide ca să furnizeze materiile prime necesare unei producții de carte masive pentru acea epocă. În plus, pseudomonasticul Ordin al Fraților Vieții Comune a contribuit, ca multe altele în toată Europa, la facilitarea trecerii – și la coexistența – de la un model bazat pe copierea manuscrisă la predominanța tiparului. În rândurile ordinului militau sau militaseră fondatorul său – și părintele a ceea ce se va numi *devotio moderna* (devoțiune modernă) – Gerard Grotius (1340–1384) și Thomas à Kempis (von Kempen) (1380–1471), autor (mort cu șase ani înainte de sosirea în oraș a lui Erasmus) al *Imitației lui Hristos*, cel mai răspândit tratat spiritual din toată creștinătatea europeană (vezi caseta de la pag. 18).

Pe la 1476, Erasmus și Pieter s-au mutat așadar la Deventer însoțiți de mamă, ca să studieze la școala capitulară Sfântul Lebuin. Legenda spune că Margareta muncea ca spălătoreasă ca să poată trăi alături de copiii ei, în timp ce Gerard se ocupa de cheltuielile necesare instruirii lor. Copiii locuiau în reședința pe care Frații Vieții Comune o puneau la dispoziția elevilor lipsiți de mijloace sau proveniți din orașe și din sate îndepărtate. Spre deosebire de ce ne-am putea închipui, raportul dintre părinți a continuat și vizitele tatălui la Deventer trebuie să fi fost frecvente, după cum demonstrează dezbaterile cu privire la *Comentariul* despre Vergiliu realizat de el în colaborare cu cel mai important umanist din Nord al vremii, Rodolphus Agricola (1444–1485).

Ce e devotio moderna?

Prin *devotio moderna* se înțelege idealul spiritual trăit și predat între secolele XIV–XVI de Gerard Grotius și de adepții săi, dintre care primii au fost canonicii regulari de la mănăstirea Widesheim și Frații și Surorile Vieții Comune. Aceștia profesau o metodă practică de pietate personală care se opunea oricărui lucru care trecea dincolo de condiția comună credinciosului creștin și acordau un rol esențial unui gen de meditație cu reguli precise. Hristocentrismul propriu *devotio moderna* se alătura unei atenții constante acordate interiorizării spirituale, însă fără să atingă vreodată efluviul mistic. *Imitația lui Hristos* rămâne din punct de vedere istoric opera fundamentală [...] a acestui gen de spiritualitate.

(L.-E., Halkin, „La *devotio moderna* et les origines de la Réforme aux Pays-Bas”, p. 46)



Gravură de Hieronymus Wierix (1553–1619) înfățișându-l pe Thomas à Kempis. Pe marginea superioară citim: „Am căutat pretutindeni pacea și nu am găsit-o nicăieri, decât în retragerea cu o carte”.

Recent reîntors din Italia, acesta era, după cum vom vedea, în legătură directă cu unii dintre profesorii școlii.

Erasmus a rămas la colegiul Sf. Leuin până în 1484, cu o singură întrerupere de unu sau doi ani, timp în care părinții l-au trimis să studieze la școala de cânt coral din Utrecht. Aici copilul și-a petrecut perioada de probă propusă tinerilor înzestrați pentru canto – și totul ne duce cu gândul că el era –, dar la finalul acesteia se pare că a fost eliminat și a trebuit să se întoarcă

la Deventer. Un biograf contemporan și prieten cu Erasmus ca Henricus Glareanus (1488-1536) și un istoric al muzicii olandeze ca Pieter Opmeer (1596-1639) afirmă că la Utrecht el a fost elevul lui Jacob Obrecht (1457-1505), cel mai faimos muzician flamand al secolului al XV-lea în afară de Josquin des Prez (1450-1521), iar prestigioși cercetători ai vieții lui Erasmus au acceptat spusele acestora fără aprofundări ulterioare. Din păcate, nu există nici o mărturie a vreunei activități de profesorat a lui Obrecht în acel sediu în acei ani, așa că e foarte improbabil ca acest lucru să se fi întâmplat.

Să revenim așadar cu Erasmus la Deventer. Școala capitulară era un centru independent al Fraților Vieții Comune (sarcina pastorală prevăzută de regula ordinului nu prevedea crearea sau gestionarea de școli, ci, mai curând, reformarea mănăstirilor și formarea doctrinară independentă a elevilor care aparțineau institutelor existente). Așa că o parte din sarcinile profesoriale și un număr apreciabil al celor de intendență erau încredințate membrilor săi. Amintirile pe care Erasmus le evocă despre această a doua etapă a instruirii sale în epistolar și în opere precum *Despre educația suficientă și liberă a copiilor* par la prima vedere contradictorii. Pe de o parte se întâlnesc afirmații care coincid cu experiența din Gouda: profesori maștri doar în suferința altuia, incapabili să lumineze mintea copiilor (a căror caracteristică este curiozitatea și predispoziția spre asimilare de cunoștințe), care încep lecțiile despre chestiuni obscure și banale și care, atunci când ajung la punctul de unde ar trebui să înceapă orice studiu, respectiv gramatica, îi torturează cu manuale medievale insuportabile cum ar fi *Graecismus* de Eberhard din Béthune (m. 1212), *Florista* sau *Compendium grammaticae* de Johannes de Garlandia (circa 1195-1272). O listă încă sumară pe care Erasmus o va îmbunătăți la vremea lui cu o enumerare

consistentă de grămăticici găunoși și de lexicografi cu opere pline de greșeli, printre care *Doctrinale Puerorum* de Alexandre de Villedieu (circa 1175–circa 1240), *Metrista*, *Floretus*, *Catholicon* de Giovanni Balbi, *Vocabularium* de Papia, *Liber derivationum* de Ugucione da Pisa, *Mammotrectus* de Marchesino da Reggio, ca să cităm numai câteva.

Însă, pe de altă parte, Erasmus a început să demonstreze o familiaritate suspectă cu Terențiu, Horațiu, Ovidiu și Vergiliu, care va fi curând atât de desăvârșită încât îi va permite nu numai să-i imite, ci și să îi încorporeze în stilul care îi va deveni propriu și original. Atunci cum e posibil să conciliezi o instruire deplorabilă cu afirmația că ai parcurs principiile elementare ale logicii, ale fizicii, ale metafizicii și ale eticii, sau ai făcut primele incursiuni în deslușirea limbii grecești?

Cum să împaci văicărelile privitoare la educația primită care l-au îndemnat la paisprezece ani să scrie *Carmen bucolicum* sau să îi restituie o scrisoare lui Winckel în care acesta îi reproșa rafinamentul stilului (de aceea – sunt cuvintele lui – ar fi fost necesar să fie însoțită de un comentariu filologic)? Răspunsul e simplu: în realitate nu există nici o contradicție. Impulsul imprimat de umanismul italian studiului așa-ziselor *humanae litterae* începea să fie resimțit în toată Europa, atingând și unele școli privilegiate precum cea de la Sf. Lebuin. De aici provenea o tematică ce va face furori în mediul noii erudiții europene, adică va stigmatiza tradiția gramaticală și lexicografică medievală, diametral opusă unui ideal de scriere și de gândire clasicistă și atentă la barbaria care împânzise Europa în secolele anterioare, idealul *humaniores* sau *politiores litterae*. Noile vremuri cer ca acela care studiază latinitatea să își îndrepte atenția spre izvoarele originale – *ad fontes* – ca să recupereze cât mai bine tradiția clasică în toată puritatea ei.

După doi ani petrecuți la Utrecht, în 1483 Erasmus frecventa anul cinci din cei opt prevăzuți de planul de studiu de la Sf. Lebuin. După spusele biografilor contemporani lui, întârzierea curriculară nu i-a afectat dezvoltarea intelectuală și tânărul Erasmus a știut să găsească modalitatea de a umple toate lacunele propriei instruirii. „(...) Și totuși, un fel de forță naturală secretă mă îndemna spre *bonas litteras*. Profesorii mei mi-o puteau interzice, dar eu tot citeam cu plăcere toate cărțile pe care puteam să mi le procur; îmi exersam condeiul, îi provocam pe prieteni să se ia la întrecere cu mine (...)”. Presupunea însă că nu ar fi avut posibilitatea să frecventeze cursurile de avansați ale celor doi profesori noi care, după cum tot el spunea, începeau să introducă noua sensibilitate a umanismului italian în cadrul unui program de studiu încă medievalizant. Primul era Johann Syntheim (circa 1450–1533), membru al Fraților Vieții Comune și însărcinat cu completarea finală a studiilor de gramatică. Acesta publicase o ediție comentată a lucrării *Doctrinale* a lui Alexandre de Villedieu, singura gramatică medievală pe placul lui Erasmus, care avea să se retipărească de cincisprezece ori la Deventer înainte de anul 1500. În ea se percepea o metodă nouă de abordare a gramaticii mult mai apropiată de lucrarea filologică a lui Lorenzo Valla (1406–1457), una dintre marile iubiri intelectuale ale lui Erasmus de-a lungul vieții, decât de gramatica medievală. Al doilea, Alexander Hegius (1433–1498), care în acel an a devenit rector la Sf. Lebuin și pe care Erasmus a avut oportunitatea să-l asculte doar în puținele zile de sărbătoare când ținea un discurs în fața tuturor elevilor școlii. Cu toate acestea, amprenta pe care a lăsat-o Hegius asupra lui este evidentă: îi va dedica numai cuvinte de admirație și de aprobare și îl va considera toată viața maestrul său.